

*Lukács Olga*¹

Egységtörekvések a magyar lutheránus és kálvinista egyházban a 19. század első felében

Unifying Attempts within the Hungarian Lutheran and Calvinist Churches in the Beginning of the 19th Century

In the years of the Enlightenment Habsburg politics of religions brought the aforementioned Hungarian Protestant churches closer to each other. Just before the 1848 revolution, the Hungarian Reformed and Lutheran churches were moving towards a union with great enthusiasm.

Starting with the beginning of the 18th century it was customary that after joint discussions on several issues the lay representatives of the two churches handled unanimously in the best interest of the church. During the Synods of Buda and Pest in 1791 attempts have been made to establish structural links between the two churches. Starting with the 1840's years the two churches were nearing each other in the field of schools and education. The Lutheran Church Superintendent Count Károly Zay proposed the idea of unifying the two churches in the "Társalkodó" journal in 1841. The concept was welcomed enthusiastically mainly by the Lutheran church leaders. All the more so because through this union they were hoping to counterbalance the Pan-Slavic spirited, Slovak nationality current that was increasingly strengthening within their own church since 1820. Lajos Kossuth, being himself a Lutheran, also made the "Pesti Hírlap" (The Pest Gazette) available for literary discussion on the topic of the union.

On the other hand, however, the enthusiasm the Reformed Church was more restrained. Nevertheless, there have been renowned advocates of the idea within the Reformed Church as well, such as András Fáy (1786-1864). As an estate-owner, Fáy was the Council Judge of the Transdanubian Church District and the Curator of the Church of Pest. As such, he actively participated in church administration, and successfully fought against some hierarchical aspirations and also advocated parity.

After a longer period of literary preparations, the representatives of the two churches have begun the treaties. In principle, both sides accepted the union and appointed a joint committee to draw up a detailed plan of the union. Nevertheless, the practical implementation of the plan has proven to be much more difficult. Especially the Transibiscan Church District (with its centre in Debrecen), declared its averseness against the unification. This was mainly due to dogmatic reasons and to fearing for the financial autonomy of the Reformed Church. But, most of all, it was due to the fact that the unification of the two churches was mainly supported by the time's lay leaders. András Fáy's union plan ultimately failed.

The 1842 union plan was subject of the press for a few years more. The practical use of the unifying attempts was shown in the launching of the *Protestáns Egyház és Iskolai Lap* (Protestant Church and School Journal) edited by the Lutheran minister of Pest József Székács and the Reformed minister in Pest Pál Török.

1. Egyetemi adjunktus, BBTE Református Tanárképző Kar, email: lukacso@yahoo.de.

Later, however, the two churches have implemented some of the unification plans: the founding of a common Theological Institute in Budapest in 1855, the joint Grammar School in Rimaszombat (Rimavská Sobota), some jointly organized and maintained parishes. At the same time, the two churches agreed on mutually providing pastoral care to the Protestants living in the diaspora and their joint involvement in home and foreign mission activities.

Facts that prevented the Hungarian Protestant church union

1. The most common reason was the selfishness on the Calvinist part and the racial and dogmatic jealousy on part of the Lutherans.
2. Although for a short time, the concept of the union was linked to the College of Pest. Thus, all the colleges and their supporting bodies, who saw the establishment of the Pest College as a competition, discarded the idea.
3. The greatest aversion was shown towards the attempts of ethnic assimilation and religious unity, as beyond external unification internal fusion was sought, for which the era was not yet ready.

Keywords: Unifying Attempts, Hungarian Protestant church union, Károly Zay, András Fáy, autonomy of the Reformed Church

A XIX. század az élet minden területén jelentős fejlődést hozott magával, melynek alapjai a XVII–XVIII. századig nyúlnak vissza. Jelentős változások figyelhetők meg a gazdasági és szociális viszonyok terén (a vezető kultúrállamok rohamos iparosodása, a modern nagyvárosok születése, következésképpen a vidékek háttérbeszorulása, az ipari munkás-ság, az új gazdagok kialakulása, a társadalmi rétegződés, az alsóbb néposztályok javuló iskolázottsága), a politikai élet szintén (a politikai jogok kiterjesztése, ill. a népek szabad alkotmányos és nemzeti államrendek létrehozására való törekvése), és a szellemi élet területén is, mely szintén igen gazdag fejlődést hozott.²

Az új korszak beköszöntével a keresztyén felekezetek is a megújulás korszakába léptek. A felvilágosodás korában a modern ember számára az önálló gondolkozás vált fontossá, s egy olyan világkultúrát épített, mely igyekezett lerázni magáról az egyház gyámkodását. Erre válaszként a teológusok és a filozófusok egyaránt a hitéletet, a keresztyén vallásgyakorlatot törekedtek megmenteni. A felvilágosodás filozófiája helyett új filozófiai és teológiai felfogások jelentkeztek.

A XIX. század elején a protestáns egyházak különbözőképpen reagáltak az erős szekularizációra. Kétféle folyamatot látunk kibontakozni, amelyek vallásos fellendülésnek tekinthetők: egyrészt beindultak az „ébredési mozgalmak”, amelyekben a klasszikus reformátori elvek mellett nagy hangsúlyt fektettek az ember vallásos tapasztalataira, másrészt voltak olyanok is, akik nem akartak visszatérni a régihez, hanem a romantika szellemében „korszerű” teológiai válaszokat kerestek. Közülük legfontosabb Friedrich Schleiermacher³ teológiája.

2. Bővebben lásd: KARL HEUSSI: *Az egyháztörténet kézikönyve*. Budapest, 2000, 438-444.; JAMES I. PACKER: *A megújulás teológiája*. Koinónia, Kolozsvár, 2000.

3. Friedrich Schleiermacher (1768 - 1834): Boroszlón született, apja református tábori lelkész volt. A hernhutiak nieskyi iskolájában és barbyi teológiai szemináriumában nevelkedett. Miután szakított a testvérgyülekezettel, 1787-1789 Halléban tanult, 1796 és 1802 között a berlini Charité-templom igehirdetője. Szoros barátság fűzte a romantikusok köréhez, Friedrich Schlegelhez és másokhoz.

A protestáns egyházakat az is érintette, hogy az új, a szekularizáció útjára indult társadalomban, a keresztyénség visszaszorult, mivel az új polgári réteg már nem tartott igényt az egyházi életre.

Így több esetben párhuzamosan, hol az egyházi ébredés, hol a tradicionalizmus volt érzékelhető. A protestáns egyházak általában felismerték, hogy a társadalom megváltozott, a régi viszonyok felszámolódtak. Következésképpen sokan az egyháztagok közül végeztek szociális munkát, segítették a szegényeket, szeretetotthonokat hoztak létre stb.⁴ Ebben az időben Németországban például beindult a belmisszió és külmisszió.⁵

Különbséget vélünk e korban érzékelni, a protestáns és római katolikus egyházak között, mivel ez utóbbi elzárkózott minden újítástól, kapcsolatfelvételtől, a konzervativizmus és a restaurációs⁶ törekvések kaptak fontosságot, illetve új dogmákkal erősítették a régi katolikus hagyományt.

A német protestantizmus és a protestáns unió

A XIX. században Németországban sok változás volt egyházi téren. Az egyik mozgásban lévő erő az ébredési mozgalom⁷ volt, amely a már kései XVIII. században megelevenedő pietizmusra épült,⁸ s e mellett a német idealizmus is jelen volt.⁹ A nemzeti ébredéssel együtt járt a vallási megújulás.

Az uniós törekvések direkt előzménye, hogy Németországban a felvilágosodás és a pietizmus hatása gyengítette a hitvalláshoz való ragaszkodást és az egyház iránti tisztele-

„Száműzetése” során 1802 és 1804 között udvari prédikátor volt Stolpban, 1804-től a hallei egyetem rendkívüli, 1806-ban rendes tanára. Mikor a franciák bezárták az egyetemet, 1807-ben a berlini egyetem professzora lett, majd 1808-tól a Szentháromság-templom prédikátora, végül 1810-től az újonnan alapított egyetem professzora. Schleiermacher az ember vallásos érzéseiből kiindulva próbálta a keresztyén hitet érthetővé tenni a kritikus modern ember számára. A keresztyén hitet és a modern kultúrát akarta összebékíteni azzal, hogy az ember vallásos érzéseire alapozta teológiai felfogását. Ezzel az igyekezetével a modern liberális teológia egyik legfontosabb úttörője lett.

4. Vö. JOHANNES WALMANN: *A pietizmus*. Budapest, 2000.

5. ANNE-MARIE KOOL: *Az Úr csodásan működik. I.* Harmat, Budapest, 1995. 67-100; LUKÁCS Olga: *Early Protestant Missionarism in Romania in the Decades Following the Revolution of 1848-1849*. In: *Transylvanian Review*, 2005. 2. szám, Kolozsvár III-122.; SZABÓ Aladár: *A protestantizmus és a külmisszió*. In: *Protestáns Szemle*, 1890. 800-812.

6. A legfontosabb intézkedés az volt, hogy a pápa 1814. aug. 7.-én kelt „Sollicitudo omnium ecclesiarum” kezdetű bullájával visszahelyezte jogaiba a jezsuita rendet. A Kúriának a következő esztendőekben az európai államokkal kötött konkordátumok és egyéb egyezségek révén sikerült helyreállítania a napóleoni idők viharaiiban szétzilált hierarchikus szervezetét. VII. Pius halálakor (1823) Európában ismét biztosítottak tűnt a katolikus egyház államjogi léte. Vö. SZÁNTÓ KONRÁD: *A Katolikus Egyház története*. Ecclesia Kiadó, Budapest, 1984. Második kiadás. 329-358.

7. Az ébredésnek szélsőséges esetei is voltak, például Württembergből (mely az ébredés fő bázisa), többen eszkatológiai váradalmaktól fűtött pietisták közül külföldre menekültek (pl. dél Oroszországba), hogy ott Isten országát megvárják. E mozgalmat be is tiltották.

8. Vö. JOHANNES WALMANN: *A pietizmus*. Budapest, 2000.

9. Vö. JONATHAN HILL: *A keresztyén gondolkodás története*. Atheneum, 2000.

tet, sőt a felvilágosodás felfogása szerint teljesen fölöslegessé vált a dogmatikai kérdésekről vitatkozni. A pietizmus bizonyos értelemben ugyanezen a véleményen volt, mert számára csak a „szív állapota” számított és nem a hitvallásos tanítás, e szerint, ha valaki megtért, akkor a dogmatikai különbségek már nem számítanak.¹⁰ Nyilván feltevődik a kérdés, hogy akkor mi alapján történt a megtérés, ha a bibliai tanítás másodrangú.

Ezen előzmények következményeként született meg az az általános hangulat és elhatározás, hogy el kell tüntetni a felekezeti és a szertartások közötti különbségeket. Ez irányban a legjelentősebb lépés a református és lutheránus egyházak kibékülése lenne. Ez a kísérlet azonban a gyakorlatban nem jelentette azt, hogy a Biblia alapján egyetértésre jutottak a dogmatikai kérdésekben, hanem azt, hogy a problémákat másodrangú kérdésekként kezelték.

E folyamat középpontjában az államiságát gyökeresen megreformáló Poroszország állt¹¹. Ezen reformokra leginkább a református Hohenzollern – uralkodóház egyik nemes tagja, III. Frigyes Vilmos (1797-1840), porosz király törekedett. Ő maga református vallású volt, míg felesége evangélikus. Az uralkodó véleménye szerint a vallás és dogma különböző dolgok, és mivel az utóbbiakat jelentékteleneknek tartotta, csak a két egyház szertartásának az egyesítésére törekedett. Nem szándékozott dogmatikai változtatásokat tenni.

Az egyesítést 1817-ben szeretne volna megvalósítani, a Reformáció 300 éves évfordulója alkalmából. Ezen évforduló méltó megünnepléséül felhívta országa protestáns egyházait az unió megvalósítására. Véleménye szerint, az uralkodónak beleszólása volt az egyházi döntésekbe is, miszerint az istentiszteleti rendtartás a külső egyházkormányzáshoz tartozik, amiben a fejedelem illetékes. Kialakult egy olyan tábor is, mely pártfogolta volna az uniót, viszont tiltakozott a hatalom egyházi kérdésekbe való belésszólásába (pl. Schleiermacher), és az ellen, hogy a fejedelem erőszakkal beavatkozzon az egyház ügyeibe. Más német területeken is voltak hasonló törekvések, s ennek eredményeként a felháborodás mellett, kivált a protestánsok közül az ó-evangélikus egyház csoportja, akik a hitvallást vették védelmükbe és a reformáció szellemében akarták egyházi életüket folytatni, és az egyesülést meggondolatlan lépésnek tartották.¹²

10. WARGA LAJOS: *A keresztyén egyház történelme. I.* Sárospatak, 1908. 402-443, 551-558, 786-797; JOS COLIJN: *Egyetemes egyháztörténet.* Sárospatak, 1997. 243-258; Vö. J. WALMANN: *A pietizmus.* Budapest, 2000. LUKÁCS OLGA: *Magic Features in Johann Heinrich Alsted's Apocalypitics.* In: *The Role of Magic in the PaSt.* Coord. Blanka Szeghyova, Bratislava, 2005. 73-85.

11. Az új fejedelmi egyházkormányzat létrejötte a legfontosabb esemény. A megváltozott szemlélet szerint a fejedelem már nem államfői mivoltában az egyház kormányzat feje, hanem a legmagasabb rendi méltóságként, akit megillet a „summus episcopus” öröklődő címe. Az állam egyházból fejedelmi egyház lett. JOS COLIJN: *Egyetemes egyháztörténet,* 2001. 283-284.

12. Klaus Harms (1778-1855), aki egyszerű földművelő ember volt, sokat tett a hitvallások megtartásáért és Luther újra felfedezéséért. 1817. október 31.-én újra megjelentette Luther 95 tételét és mellé ő is írt 95 tételt. Ezekben a tételekben csak a racionalizmus és a pietizmus ellen fordult. Reakcióként hamarosan megjelent 200 irat, amelyben Harms ellen vagy mellett foglaltak állást. Ez a hitvallásos mozgalom még egy ideig befolyásos maradt Németországban: több evangélikus gyülekezet is ragaszkodni kezdett újra az evangélikus hitvallásokhoz.

Megállapítható tehát, hogy Poroszországban az egyházi unió létrejötte elsősorban politikai okai voltak. Mindezek mellett viszont, több német tartományban a teológia iránti közömbösség volt a meghatározó tényező.

A berlini lelkészek, Schleiermacher vezetésével még a fejedelmi deklaráció közzé tétele előtt elhatározták, hogy a reformáció ünnepén közös rítus szerint (a kenyér megtörése) úrvacsoravétellel megkötik az uniót. Ennek megfelelően 1817. október 30.-án a berlini lelkészek, október 31.-én a berlini gyülekezetek, valamint a Potsdamban a porosz udvar megkötötték az uniót. Az uniót a provinciákban lelkesen fogadták, bár egyelőre csak kevés gyülekezet fogadta el az uniált rítust, pl. Rajna-Vesztfáliában csaknem minden gyülekezet, a többi tartományban csak kevesen.

Természetesen Poroszországon kívül, más helyeken is megkötötték az uniót. Például 1817 augusztusában még a poroszországi unió bevezetése előtt a nassau hercegségben (Wiesbaden) a lutheránus és a református egyház összeolvadt. A példát követve 1817-1822 között a hesseni nagyhercegség, majd 1818-ban a bajor Rajna-Pfalz és a hesseni választófejedelemség egy része (Hanau provincia, 1822: marburgi egyetem, az 1821. évi újjászervezési ediktum óta tisztázatlan hitvallási helyzet), 1821-ben a badeni nagyhercegség és a waldecki fejedelemség 1820-ban Bernburg, 1827-ben Dessau (Köthen nem csatlakozott az unióhoz, de 1880 után kapcsolatban állt Anhalt többi részének uniált egyházával, 1863: a három fejedelemség egy hercegséggé egyesült). 1818-ban az uniót elutasító Bajorországban egy meglehetősen tökéletlen egyházalkotmányt léptettek érvénybe. Ugyanebben az évben a bajor Pfalzban is lefektettek egy uniós egyházalkotmányt (presbitériumok és zsinatok), akárcsak 1821-ben a badeni nagyhercegségben¹³.

A porosz egyházi unió, melynek példáját több német tartományi egyház is követte, nem akart új hitvallást, dogmát vagy egyházat alkotni a meglévők helyett vagy mellé, hanem a hitvallási különbségeket fenntartva, egy egyházszervezetben és istentiszteletben egyesített lutheránus és református keresztyéneket kívánt. Az uniós küzdelmek Poroszországban az egyházalkotmány és az agenda körül forogtak. III. Frigyes Vilmos laikusként ítélte meg a dolgokat: egyoldalúan liturgikus reformokra törekedett, az egyházalkotmányi kérdések ugyanolyan hidegen hagyták, mint a politikaiak. Az egyházalkotmányi reform így csak bizonyos kezdeményezésekre szorítkozott. Bár 1816-ban elrendelték a presbitériumok, valamint a körzeti és tartományi zsinatok megszervezését, sőt kilátásban volt egy egyetemes zsinat összehívása is, Karl Freiherr vom Stein zum Altenstein (1770-1840) kultuszminiszter attól tartott, hogy a tartományi zsinatokon az agendaügyben ellenzéki magatartásba ütközik, ezért 1823-ban lemondott az egyetemes zsinat összehívásáról, ami egyben eldöntötte a tartományi zsinatok sorsát is. A kultuszminiszter 1827-ben a gyülekezetek presbitériumi szervezetének kezdeményeit szép csendben felszámolta. Csak a nyugati tartományok értek el részleges győzelmet. Az 1835. évi rajna-vesztfáliai egyházi rendtartásban egybeolvasztották a zsinati egyházszervezetet (presbitériumok, körzeti- és tartományi zsinatok) és a földesúri egyházkormányzatot (szuperintendensek, konzisztóriumok).

13. KARL HEUSSI: *Az egyháztörténet kézikönyve*, Budapest, 2000. 466-467.

Poroszország többi részén a 20-as években a fejedelmek lettek a tartományi egyház fejei, 1828-ban szuperintendenseket neveztek ki, akiknek az volta feladatuk, hogy az 1815-ben bevezetett, az agendavitában gyakran szembehelyezkedő tartományi konzisztóriumokat teljesen alárendeljék a *summus episcopus*nak. Ez volt a fejedelmi abszolútizmus utolsó győzelme. A király legfőbb óhaja, hogy az evangélikus egyházban a püspöki egyházszervezetet vezessék be, nem teljesült. A kultuszminiszter csak a püspöki cím bevezetését fogadta el. 1826 - 1840 között minden szuperintendens ezt a címet használta, sőt Königsbergben Ludwig Ernst von Borowski (1740-1831) egyenesen evangélikus „érsek” volt¹⁴.

Az unió további története összefonódott az agendavitával. 1816-ban a berlini dómban, valamint a berlini és potsdami helyőrségi templomokban egy meglehetősen régies liturgia került bevezetésre, melyet maga a király állított össze. 1821 karácsonyán megjelent egyházi agenda, melyet 1822-ben be is vezetett a hadseregben és a berlini székesegyházban. Szándéka szerint a gyülekezetek „önkéntesen” elfogadják ezt az agendát, megvetve ezzel a porosz tartomány egyház egységes istentiszteleti rendjének alapját. Terve heves ellenállásba ütközött, a legelhatározottabban Schleiermacher támadta. A jogi kételyek erősebbek voltak, mint a dogmatikaiak vagy a liturgiával kapcsolatosak: van-e bármiféle döntési joga a fejedelemnek liturgiai, egyáltalán egyházi kérdésekben? 1826 végén ötezer hétszáznyolc porosz lelkész közül ezernyolcszázketten még mindig kitartott az elutasítás mellett. A kérdést csak kompromisszum által lehetett megoldani. A király lemondott a liturgia egységessé tételéről, és megengedte a provinciális agendák kiadást, melyek eltérő formulákat tartalmaztak, és érvényre juttatták a helyi, valamint a felekezeti – köztük református – sajátosságokat. Ezzel Poroszországban elvben megvalósult a liturgikus reform. Az agendavita idején háttérbe szorult az unió kérdése. Bár 1830. jún. 25-én szinte általánosan elfogadták az uniót, teljes végrehajtása az erősödő konfesszionalizmus miatt lehetetlen volt. Az unió erőszakos végrehajtása az ortodox lutheránusok elszakadásához vezetett. Az állam pedig megtagadta az ó-lutheránus egyház elismerését és igyekezett mozgalmukat erőszakos úton elfojtani. Az ellenállást mégsem sikerült letörni. Az 1834. febr. 28-i kormányrendelet kimondta, hogy Poroszországban az agenda elfogadása kötelező, viszont az unió elfogadása szabadon választható.

A politikai okok és a teológiai közömbösség rányomták bélyegüket a poroszországi egyesülésre, minek következtében a harcok és a kellemetlenségek a XX. századig megmaradtak, annak ellenére, az unió nem a XVI. századi hitvallási iratok megtagadását jelentette.

14. WARGA LAJOS: *A keresztyén egyház történelme. I.* Sárospatak, 1908. 241-265; JOS COLIJN: *Egyetemes egyháztörténet.* Sárospatak, 1997. 280-283, 294-301. KARL HEUSSI: *Az egyháztörténet kézikönyve.* Budapest, 2000. 467.

Lépések a magyar protestáns unió felé

A felvilágosodás korában, a Habsburg valláspolitika közelebb hozta egymáshoz¹⁵ a két magyar protestáns egyházat is.¹⁶ Közvetlen az 1848-as forradalom előtt a református és evangélikus egyházak is nagy lendülettel haladtak az unió útján.¹⁷

Már a 18. század elejétől fogva szokásban volt, hogy a két egyház világi képviselői közös megbeszélés alapján egyöntetűen jártak el az egyházaik érdekében. Az 1791. budai és pesti zsinatok szervezeti kapcsolatot próbáltak létesíteni a két egyház között. Az 1840-es évektől iskolatéren folytatták a közeledést.¹⁸

Az evangélikus egyház főfelügyelője gróf Zay Károly¹⁹ a „Társalkodó” 1841. évi 16. számában „Néhány szó a Pesten felállítandó főiskola ügyében” című cikkében vetette fel a két egyház uniójának eszméjét. Zay hangsúlyozta, hogy a tervbe vett főiskola gyorsabban létesül, ha a két felekezet egybeolvad, amely az egész haza közérdeke a nemzet erősödése és a testvéri kapcsok szaporítása által, hogy „majd így a r. katolicizmus a protestantizmussal két bajnok testvér gyanánt védendi honunk nemzetiségét, alkotmányos szabadságunkat, az uralkodó háznak jogait és rendíthetetlen kőfalként környezendi az oltárt, a trónt”.²⁰

-
15. RÉVÉSZ IMRE: *A magyarországi protestantizmus*. 69. BÍRÓ SÁNDOR, BUCSAY MIHÁLY: *A magyar református egyház történelme*. Sárospatak, 1995. 272; RÉVÉSZ IMRE: *A magyarországi protestantizmus történelme*. 60. VARGA ZOLTÁN: *Politikai okok az 1791. évi végzések szentesítésének elmaradásában*. Debrecen, é. n. (A Debreceni Református Kollégium Tanárképző Intézetének dolgozatai 21. Értekezések az 1940. évről.) 106–141.
 16. Már a 18. század elejétől fogva szokásban volt, hogy a két egyház világi képviselői közös megbeszélés alapján egyöntetűen jártak el az egyház érdekében. A budai és pesti zsinatok bizonyos szervezeti kapcsolatot is próbáltak létesíteni a két egyház között. Az 1840-es évektől iskolatéren folytatták a közeledést. 1855-ben Pesten sikerült felállítaniuk egy közös teológia fakultást.
 17. Vö. ZOVÁNYI JENŐ: *A magyarországi protestantizmus története*. II. Köt. Attraktor Kiadó, Gödöllő, 2004. 216–228.
 18. KÓSA László: *A református egyház 1848-ban*. In: *Protestáns Szemle*, 1998. 2. 89-99; HUNFALVY Pál: *Felszólítás az evang. Testülethez, a szülékhez és az egész hazához*. In: PEIL, 1848. 545-552; TÖRÖK Pál: *A protestáns, különösen a reformált egyház első teendője*. PEIL, 1848. 578-582; VANDRÁK András: *Viszhangok a „merengések egyes hangjaira*. In: PEIL, 1848. 623-626; HAUBNER Mihály: *Vélemény*. In: PEIL, 1848. 746-749; HUNFALVY János: *Vélemény tanodáink külrendezése iránt*. In: PEIL, 1848. 749-752; BLOCH Moritz: *Nyílt levél Tavassi Lajoshoz*. In: PEIL, 1848. 815-820; KIS Bálint: *Értekezés minden bevett vallásbeli felekezetek egyházi és iskolai szükségeinek a közálladalmi költségek által való fedeztetéséről*. In: PEIL, 1848. 846-855; BALLAGI Móricz: *Észrevételek az iskolareform ügyében*. In: PEIL, 1848. 900-904; JESZENSZKI László: *Protestáns egyházunk status irányábani állásáról*. In: PEIL, 1848. 1309-1311; SZTEHLO János: *Egy szó a protestáns egyház autonómiájáról*. In: PEIL, 1848. 1361-1364; SZATMÁRI Judit: *A református egyház 1848-ban*. In: *Politika, politikai eszmék, művelődés a XIX. századi Magyarországon*. Budapest, 2000. 42.
 19. Zay Károly gr. (Sopron, 1797. febr. 12. - Bucsán, 1871. okt. 8.) ev. vallású főúr. Az 1825-i országgyűlésen szerepelt először a szabadelvű ellenzék tagjaként. Bárói rangból 1830-ban grófirá emeltetett. 1837-ben a dunáninnyi egyházkerület, 1840-ben az egyetemes egyház választotta felügyelőnek. Mint ilyen, fő harcosa volt a protestáns uniónak, melynek érdekében nemegyszer tollat is fogott. Az 1847. évi nádorválasztásra kijelölt négy egyénnek közéje tartozott. 1860-ban lemondott egyházi állásáról, de érdeklődését azután is megtartotta a közügyek iránt.
 20. *Társalkodó*. 1841. 16.

Az unió gondolatát főleg az evangélikus egyház vezetői fogadták lelkesedéssel. Annál is inkább, mert ettől az uniótól remélték, hogy a saját egyházukban 1820-tól egyre inkább megerősödő pánszláv szellemű, szlovák nemzetiségű áramlat ellensúlyozódik. Maga Kossuth Lajos, evangélikus lévén, a „Pesti Hírlapot” is rendelkezésre bocsátotta a felvetett unió kérdésének irodalmi megvitatására. Református részről azonban visszafogottabb volt a lelkesedés. De itt is akadtak az eszmének olyan kitűnő szószólói, mint Fáy András (1786–1864).²¹ Fáy birtokosként a Dunántúli Egyházkerület tanácsbírója és a pesti egyház gondnoka volt, aktívan vett részt az egyházigazgatásban, és sikerrel küzdött némely hierarchikus törekvések ellen, és emelt szót a paritás mellett.

Hosszabb irodalmi előkészület után a két egyház legfőbb képviselője is elkezdte a tárgyalást. Elvben mindkét fél elfogadta az egyesülést és közös választmányt neveztek ki az egyesülési terv részletes kidolgozására.

A gyűlés határozata az volt, hogy elismerik ugyan az unió eszméjének üdvös voltát, de a háromfelé szakadástól félnek s még az adminisztráció egyesítésében sem egyezkednek. Ugyanaz a gyűlés a pesti református főiskola ügyét is ridegen elutasítja magától, és azt az érdekelt Dunamellék ügyének nyilvánítja. Ez a merev álláspont azonban nem az egész kerület érzületét fejezte ki, hanem csak a központi Debrecenét. A felsőszabolcsi egyház-megye a maga kilencvenhárom egyházával egyhangúan lelkesedett az egyesülés mellett, melyet örömmel üdvözölt, s a haza és a vallás nevében Zaynak írt, buzdítván őt a további munkára, sőt egyenesen feliratot intézett a kerülethez, hogy az egyesítést sürgesse követői által az ez évi konventen, de a felhívás nem talált visszhangra. Ugyanígy hangulat uralkodott az érmelléki, beregi, szatmári, és bihari egyházmegyékben. Ez egyértelműen arra utal, hogy a gyűlésen született rideg elhatározás a hierarchikus klikk szüleménye volt.

Míg a reformátusok egyházkerületi gyűléseikben hol gyengébb, hol erősebb ragaszkodást nyilvánítottak az unió iránt, addig a lutheránusok erősebb mozgalmat fejtettek ki²², és készülődtek az 1841. őszi konventi gyűléshez, hogy a reformátusokkal egy időben üléselő konvent hivatalosan és eredményesen munkába vehesse a két evangélikus egyház egyesítését. A konvent idejének közeledésével esperességi gyűlések tárgyalták az eszmét, kifejtették nézeteiket, illetve utasításokkal látták el követeiket.²³

21. Vö. BADICS FERENC: *Fáy András életrajza*. Budapest, 1890. RÁCZ KÁLMÁN: *Fáy András mint proteštáns*. In: *Proteštáns Szemle*, 1893.

22. ZOVÁNYI: *A magyarországi proteštantizmus története*.

23. Néhány példa: A hegyaljai esperesség 1841. július 13-14-én Nyíregyházán tartott gyűlésén kiderült, hogy szintén védelmezte Zayt a pánszláv támadások ellen, s a kerületi gyűlésre küldött követeknek szívükre kötötte az unió pártolását. Ugyanígy cselekedett a késmárki ág. ev. egyház július 25.-iki, és augusztus 8.-án tartott gyűlésén. Hasonló hangulat volt az unió mellett a Tisza-melléken is. Voltak, akik a dogmák egyesítését akkorra javasolták, miután az uniót az iskolák eléggé előkészítették. Végül az indítványt közörművel elfogadták és a közös pesti főiskolának a konventen pártolását mondták ki. Az uniót a vidéken a szlávok is szívesen fogadták, például Trencsén, Zólyomon és Bácskán. A hivatalos testületek: egyházak, esperességek, kerületek gyűléstermeikben vitatkoztak, tanácskoztak az unió és annak módozatai felől. A sajtó is megtette maga kötelességét. Kossuth is lapjának oldalain ecsetelte,

Az unió pártfogói közül kiemelkedő személy Székács József²⁴, akit a megfontoltság és előrelátás jellemez. Az unió kivitelezésében mérlegelte az eszközöket és módozatokat. Ezáltal nem lehűteni kívánta a lelkesedést, hanem kellő mederbe terelni az uniós folyamatokat.²⁵ Véleménye szerint az unió létesítésének három mozzanata van: adminisztráció, majd belső és végül külső egység, melyek kétségkívül hosszas folyamatot jelentenek: „történelmileg igazolt tény az, hogy éles ellentétek megszüntetése, szétszakadt egyesítése, nem történik meg soha egyszerre, sokáig kell várni az ilyen gyümölcs megérését. De a hosszas előkészítés és érlelés kellemetlenségeit bőven kárpótolná az egyesülésből fakadó erőérzet, és testvéri melegség”²⁶.

hogya a konvent a múlt hibáit akarja jóvátenni: egybeolvasztani a szétvált testvéreket. Kossuth az unió létesítését vallja, a két legfőbb akadályt, a lutheránus szlavizmust és a református hierarchiai hajlamot legyőzhetőnek remélte. Az unió előkészítésének eszközüül javasolta, hogy a testületek nyilatkozzanak felőle, másodsor a sajtóban ezt az ügyet egy külön lap képviselje, és szerkessze, melynek két szerkesztője mindkét felekezetből legyen.

24. Székács József (Orosháza, 1809. febr. 2. - Bp. 1876. júl. 29.) ev. püspök. Elemi iskoláit szülőföldjén, a gimnáziumot 1820-tól 1826-ig Mezőberényben, a bölcsészeti és teol. tanfolyamot 1826-tól 1829-ig Sopronban végezte. Néhány évi nevelősködés után 1834 tavaszán külföldre ment, hol két szemesztert a berlini egyetemen, egyet a lipcsein töltött. Bölcsészettudományi oklevéllel tért vissza hazájába, s 1836 kezdetétől ismét nevelőséggel foglalkozott, míg 1837 őszén pesti magyar lelkész lett. Miután a *bányai* egyházkerületnek 1845 tavaszától 1858-ig főjegyzője volt, 1860 nyarán püspökévé választott. Ez állásáról 1872-ben lemondott, de lelkészi hivatalát haláláig megtartotta. – A pesti német-magyar egyház felvirágzása s kivált gimnáziumának fejlesztése, a budai egyház megalkotása nagy részben az ő működésének eredménye. A pátenis elleni küzdelemben vezető szerepet vitt, az egyetemes gyámintézet megteremtésében kiváló részt vett, a pesti teol. akadémián évekig adott elő. 1866-tól 1868 végéig országgyűlési képviselő is volt. A jeni egyetem 1865-ben teol. díszdoktorrá tette, a Kisfaludy-társaság 1838-ban tagjai, a Magyar Tud. Akadémia 1836-ban levelező, 1870-ben tiszteletbeli tagjai közé sorozta. Írói munkálkodásának termékei a szépirodalom és esztétika terén is elismeréssel találkoztak, az egyházi irodalomban pedig jelentékeny helyet biztosítottak számára.

25. Székács augusztus 12.-én a tiszántúli egyházkerület gyűlését megelőző nap írta meg „Gondolattöredékek az unió fölött” című cikkét, melyben azt a vágyát fejezte ki, hogy az uniót mélyebb alapokra szeretné fektetni. Az unió kérdését megkülönböztette a pesti főiskola ügyétől és attól külön tárgyalta, mivel úgy vélte, hogy minden bölcs ember szemében kívánatos az unió, de azt a jelenben egyszerre végrehajtani nem lehet, főként a dogmák miatt. Példákkal mutatta, hogy ahol az unió létrejött, ott vagy az egyik fél lemondott a másiktól különböző saját tanárról, és elfogadta a másik fél tanításait, vagy mindkét fél lemondott egyesekről és kölcsönösen fogadtak el engedményeket. Tehát két út van: a beolvadás vagy az összeolvadás. A beolvadás nem várható el egyik féltől sem, mert egyik fél sem hajlandó áttérni vagy beolvadni a másik egyházba. Az összeolvadás némely tanok elhagyását, és egymástól egyes tanok kölcsönös átvételét jelenti, és ezt a mondvasínált uniót nem tartja mindenkire nézve teljesen kielégítőnek. Véleménye szerint ilyen formában három egyház állna elő: ó-ágoostoni, ó-helvét és egy új evangélikus. Jelszava: „hagyjuk a dogmákat”. Először úgy vélte, hogy a kormányzatot egyesítsék, és állítsanak fel egy főtanácsot, mely összetartja a széthúzó elemeket, és emeli a két egyház tekintélyét. Ha így, egy közös főhatóság egységes kormányzása alatt tömörülne és összeszokna a két felekezet, akkor lehetne előkészíteni a főtanács vezető szelleme mellett az uniót a népiskolákban, és egyes gyülekezetekben. Amikor már aztán egyet tanítanának az iskolákban, egyformán prédikálnának a papok a szószéken, akkor munkába lehetne venni a külső megegyezést és ezzel az uniót lassan, hosszú idő alatt, békés úton lehetne biztosítani.

26. RÁCZ KÁLMÁN: *Unió törekvések a negyvenes években. Első közlemény.* 374.

Székácshoz hasonló szellemben írt az unió mellett a reformátusok részéről Bajkay Endre a két konvent összegyűlését megelőzően: „A magyarhoni két evangélikus felekezet gyakorlati tekintetbeni egybeolvadásáról” címmel. Soraiban ajánlotta, hogy a szlávokat meg kell győzni afelől, hogy az egyesülés által nyelvük nem forog veszélyben. A többi kérdést illetően véleménye megegyezett a Székácséval, miszerint az unió lassú, fokozatos életbeléptetésének barátja. Bajkay szintén támogatja a Székács által előírt fokozatok betartását.

A konventi gyűlés napjáig az unió ügye érlelődött ugyanúgy az egyházi testületek *zöld asztalainál*, akárcsak a sajtóban. A konventi gyűlést Pešten tartották meg, az ágoostoni evangélikusok szeptember 8.-án, a reformátusok szeptember 9.-én. Az unió történetének ez volt a legkiemelkedőbb mozzanata.

Az ágoostoni evangélikusok konventje elfogadta Fáy András uniós indítványát.²⁷

A nagy öröm és lelkesedés azonban korai volt, mivel a tiszántúli egyházkerület követe, Vay Miklós, megbízója nevében üdvözölte ugyan az uniót, de a kivitelben legyőzhetetlen akadályokat látott, és legfőképp azt hangsúlyozta, hogy a konvent ne akarja az unió ügyét eldönteni, hanem bízza azokat külön a kerületekre. Ezzel Vay elindított egy viharos és hosszú vitát. Véleményét azonban csak Ragályi Tamás osztotta, a többiek a konventet illetékes testületnek vélték arra, hogy a vegyes választmányba tagokat küldhessen. Ez a vélemény az elnöknek országgyűlési példákra való hivatkozásával győzött, és tizennyolc tagot választottak végül az unió bizottságba. Ezek: világi részről a négy főgondnok, Ragályi Tamás, Dókus László, Zsombory Imre, Nyári Pál, Fáy András, és Zsoldos Ignác; egyházi részről a négy szuperintendens: Polgár Mihály főjegyző, Szeless Sámuel, Nagy Mihály és Futó Sámuel esperesek. A választmány elnökének az ágoostoni evangélikus konvent által ajánlott gróf Teleki Józsefet koronaőr, és alelnökének pedig gróf Zay Károlyt kérték fel.

A két konvent lefolyása tagadhatatlanul nem volt egyforma. Az evangélikusok részéről nagyobb volt az odaadás az ügy iránt, mint a reformátusok részéről, kik az akadályokra is rávilágítottak, főként amikor Vay felszólalásából nemcsak a saját egyéni, hanem az egész körzeti magatartás kicsengett. Hogy az evangélikusok lelkesedése magasabbra lángolt a reformátusokénál onnan is kitűnik, hogy míg az evangélikusok negyvenegy tagot küldtek ki az unió vegyes választmányába, addig a reformátusok mindössze tizennyolc taggal képviseltették magukat.

A továbbiakban a két konvent által alakított hatvan tagból álló vegyes választmány, amely közösen fog tervezni az unió ügyében. De mielőtt ennek bemutatására részletesen sor kerülne, rá kell világítanunk arra a tényre, hogy az időrend folyamán az unió eszméjéhez hogyan viszonyultak a kerületi gyűléseken és a sajtóban.

A református konvent úgy oszlott szét, hogy tudták a tiszai két kerület ridegséggel viszonyul az unió gondolatához. A mérsékeltég gyanúja a tiszáninneni kerületre is kiterjedt. Következésképpen szeptember 28.-án tartott kerületi gyűlésen, Perkupán, melegebben karolják fel az unió eszméjét. Csakhogy a gyanút magukról elhárítsák, felhívta azon

27. Fáy András: *A magyarországi protestánsok egyesüléséről*. In: PEIL, 1842. 14. sz.

bizottságot, amelyet a tavaszi közgyűlésen a két protestáns egyház iskoláink egyesítése tárgyában kiküldött, hogy folytassa tovább munkálatait, s míg a tavaszi közgyűlésen csak egyes hangok emelkedtek a miskolci két gimnázium egyesítése érdekében, most már egyenesen határozatot hoznak Szatmári Király József indítványára, hogy az érdekelt két miskolci egyházat szólítsák fel gimnáziumaik egyesítésére.²⁸ Ebben az esetben határozottabban foglaltak állást az unió mellett.

Az uniói alválasztmány 1843. június 7.-én összegyűlt Pesten és elkészítették javaslatukat, melynek szerzője maga Fáy András. Javaslatukban nem felejtik el megemlíteni az uniót gátló akadályokat, viszont kidolgozzák a teendőket is. Az akadályokat ugyanabban látták, amiket már korábban is említettünk, névlegesen a múltbeli sikertelen kísérletek, a bizalmatlanság, féltékenység, önzés főként a református egyház részéről, mely féltette javait, és a „félelem”, hogy a tömegek nem fogják elfogadni az uniót.

Első lépés lenne az akadályok elhárítása, a konfessziók és szimbólumokra való esküvés megszüntetése. Rávilágítottak arra, hogy Németországban is eltörölték a konfessziókra való esküt, és mégsem szakadt szét az egyház. Ugyanebben a pontban fogalmazták meg azt, hogy fel kell világosítani a köznépet az unió akadályainak lényegtelen voltáról; el kell törölni a közeledést gátló kánonokat és meg kellene ismertetni a néppel az unió mibenlétét.

Második pontban összefoglalták, hogy mennyire szükséges minden superintendenciában egy választmány felállítása, mely az unió érdekében három-háromtagú kis választmányokra oszlana. A kis választmányok észrevételeiket betérjesztenék a superintendenciára, onnan pedig továbbjutna, hogy végül a közös főválasztmány tárgyalhasson a bejelentett ügyekről. E kis kerületi választmányok feladata az volt, hogy a szegényebb lutheránus és református egyházak egyesüljenek, a gyengébb az erősebbe beleolvadjon, az iskolákat tegyék közössé, a papokat bírják rá, hogy a testvérfelekezet templomában felváltva szolgáljanak, és ha szükséges közös templomok építését támogassák.

Harmadik pontban szükséges előkészíteni az uniót nevelés által. Itt szükséges, hogy a tanítók munkássága ne legyen megkötve a szimbólumokra való esküvel, a tanítók a felekezeti dogmák mellett tanítsák meg a protestantizmus elveit, a különbségek lényegtelenységét, illetve az elszakadás kárait. A gyermekeknek közös kátét tanítsanak; a tanárok és diákok egyaránt látogassák a másik protestáns felekezet templomait, ahol úrvacsorát is vegyenek. A jövő protestáns tanítói közös intézetben nyerjék el a szükséges ismereteket. Az utolsó lépés pedig az lenne, hogy a két felekezet fokenként közelítsen egymáshoz. A külső szertartásokat mindkét fél nyilvánítsa adiaforának, a templom vagy a pap szentelésén a másik felekezet szuperintendense és eszperese is vegyen részt, és egyházkerületi, egyházi és iskolai, vagy akár presbiteri gondnokoknak bármelyik protestáns felekezet tagjai választathassanak. Lassanként érjék el azt, hogy minden egyházi és iskolai intézet közös legyen. Emellett az énekes, imádságos, iskolai könyveket, legfőképp a kis kátékat közösen szerkesszék és az egész tanítási rendszer közös legyen.

28. RÁCZ KÁLMÁN: *Unió törekvések a negyvenes években. Második közlemény.* 441.

Az úrvacsorára nézve előírták, hogy tetszés szerint vehesse azt mindenki, ki kenyérral, ki ostdyával. Mikor a fentiek megvalósulnak, vagyis a kánonok és a kormányzás is közös lesz, akkor „a keresztyén evangélikus” nevet vegyék fel.²⁹

Ezt a javaslatot valószínűleg még ugyanebben az évben tartott konventi gyűlések elfogadták, de annak közzététele váratott magára, ugyanis nem minden egyházkerületbe küldték ki.

A gyakorlati megvalósítás már sokkal bonyolultabbnak bizonyult. Főleg a Tiszántúli Egyházkerület (Debrecen központtal), nyilvánított az egyesüléssel szemben ellenszenvet. Háttérben dogmatikai okok, a református egyház vagyoni önállóságának féltése húzódtott meg. De legfőképpen az, hogy az egyházi uniót elsősorban a világi vezetők pártfogolták.

Nyomtatásban csak 1846.-ban jelent meg Pozsonyban Zay Károly költségén és csak ekkor került sor a kiosztásukra a kerületekben.³⁰ Azonban ekkorra már az unió iránti lelkesedés alkonyát élte, és az ekkor kiosztott javaslat már nem keltette fel a kellő érdeklődést, mint ahogy azt a javaslat szerzői remélték. Már alig akadt olyan, aki hozzászólt a témához, és pro vagy kontra érveléseit papírra vetette és a sajtóban közölte volna.

A sajtó néhány évig foglalkozott még az 1842-es tervvel. Az uniós törekvések gyakorlati haszna a Székács József evangélikus és Török Pál református pesti lelkészek szerkesztésében beindított Protestáns Egyház és Iskolai Lap megindítása volt.³¹

Az uniós törekvések tükröződése a sajtóban

Egy nagyon fontos eszköze volt az uniónak egy közös protestáns lapnak a megteremtése, mely céljával azt tűzte ki, hogy a teljes uniót a tudomány fegyverével, az ész és szó hatalmával vegye munkába és vigye teljeseedsbe. Ezáltal egy gyakorlati haszna az uniós törekvéseknek a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* (PEIL) létrehozása volt, melyet Székács József, Török Pál és Taubner Károly pesti lelkészek szerkesztik és adják ki.

A lap 1842. április 7.-én indul meg. Programjához híven a teljes összeolvadás munkása volt, megnyitotta hasábjait a tudományos vitának, mely leginkább azon kérdés körül forgott, hogy miként lehetne a két egyház dogmáit egyesíteni. A kérdéshez hozzászóltak oly nemes és bölcs férfiak mint: Lója Károly, Walentinyi János, Kolmár István, Boleman, Könyves Tóth Mihály, Lugossy József, Fáy András, Steinacker Gusztáv, Veress György. Gondolataik leginkább a szimbolikus könyvek jelentősége, és a teljes belső unió dogmatikai megegyezése körül forogtak. A vita főpontjai az úrvacsoratan és a predestináció voltak. Mindannyian akik e kérdéshez szóltak Bretschneider által vezetett racionalizmus hívei voltak.

Az 1842.-es *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 8. számában Lója Károly tudósít először az ágostoni és helvét hitvallásúak egybeolvadásának üdvteljes hatásairól az egész

29. RÁCZ KÁLMÁN: *Unió törekvések a negyvenes években. Második közlemény.* 453-457.

30. ZAY Károly: *Az uniói alválasztmányok javaslata, a magyarországi két protestáns felekezet egyesítése módjáról és eszközeiről.* In: PEIL, 1847. évfolyam. 800-805, 833-840, 867-873.

31. RÁCZ Kálmán: *Unió törekvések a negyvenes években.* In: *Protestáns Szemle* (PSZ), 1897. 361-378, 441-459, 500-511.

protestantizmusra, sőt az alkotmányos Európára is nézve. A szerkesztőség először szól ez ügyről, és célja az volt, hogy e tudósítás által mozgósítsák a közvéleményt a kérdéssel kapcsolatban, és a visszajelzések alapul szolgálhassanak a Pesten összeülő választmányi gyűlésen, melyen mindkét felekezet képviselői részt vesznek. Lója Károly tudósítása szerint az egyesülés mind az ágostoni, mind a helvét hitvallásúak részéről elfogadott. A két felekezet közötti különbség főpontjait megegyeztetetőknek vélték a tiszta evangélium szellemében, és a szeretet és szilárd akarat által. Az unió kérdését dogmatikai, az egyházi szerkesztést tekintve, az egyházi elrendezést, a liturgiát és a szertartásokat illetően, és az eklézsiák és iskolák alapítványaira nézve vizsgálták. A dogmatikát illetően úgy vélték, hogy a két felekezet úrvacsora tana gyakorlatilag már alig különbözik, s minden különbség teljesen megszüntethető, ha a kiosztásban szorosán ragaszkodnak a Szentírás szavaihoz, s ezeknek értelmét a protestantizmus szellemében mindenkinek fogalmain alapuló meggyőződésére bízzák, mivelhogy bizonyos betanult magyarázatok csak szellem nélküli mechanizmust szülnék. Az üdvözülés tanra nézve feltevődik a kérdés, hogy vajon Isten kegyelmében vagy az emberi cselekedetek érdemében keresendő-e? Lója Károly úgy véli, hogy ha az Isten az embereket szabadsággal megáldotta, szeretete által önmagukban feltételeztetik az üdvözülés. Másfelől minden cselekedet magában véve holt, ha nem ered a szabadságnak élő forrásából, mely Istentől származik és hozzá visszavezet. És ha ebből ered minden, ami az emberből kitelik Istennel szembeni önkéntes odaadásának valódi és teljes kifejezése. Ezáltal az ember rendeltetése is be van töltve, hogy Isten akaratának szabad és öntudatú viselője legyen. A predestináció létét minden keresztyén felekezet elismeri, mivelhogy minden ember, aki egy legfelsőbb lényt hisz, annak mindentudóságot is tulajdonít. Ebben az elgondolásban szükségileg benne rejlik a predestináció eszméje, mivel a mindentudó Istennek eleve kell tudnia, hogy teremtményeinek melyike üdvözülni vagy kárhozzatik. Ebben az értelemben a predestináció az örök igazsággal is megegyeztethető. Az egyházi szerkesztést tekintve az olyan intézkedéseket tekintik üdvösnek és célszerűnek, mint például az ország nyolc evangélikus szuperindenciája valamely részben történő új elosztása, illetve a két felekezet külön iskoláinak egyesült evangélikus iskolákká való átváltoztatása. Az egyházi elrendezést, a liturgiát és a szertartásokat illetően úgy vélték, hogy semmi változás ne történjék, míg az illető feleknek, különösen az alsóbb osztályoknak értelmisége annyira nem fejlődik, hogy azokban a módosításokat botrány nélkül véghezvihessék, vagy mik ők maguk az istentiszteletet az igaz vallásosság szellemében eredeti egyszerűségében visszahozatni nem kívánják. Eszerint az oltárok, orgonák, keresztek, stb. azokban az egyházakban és temetőikben, melyekben eddig is léteztek továbbra is megtartatnak, míg a nép oktatói által meggyőződik arról, hogy ezek csak külsőségek és lényegtelen formaságok. Mindenekelőtt viszont vigyázni kellett arra, hogy az istentisztelet nyelvbéli tekintetben ne változzon. Az eklézsiák és iskolák alapítványaira nézve nemcsak a viszonyok, hanem a szükség is megkívánja, hogy mindenki tartsa meg a magáét.

Tisztában vannak, hogy az unió sikerességét a kor közönyössége a látható szentegyház és a vallások körformája iránt sikeresen előremozdítja, hiszen egy világtörténeti jeletet sem ismernek, mely győzelmét nem a megavult iránti közönyösségnek köszönhet

volna. A római katolikus egyház iránti közönyösség nélkül a reformáció alig vert volna gyökeret. E tekintetben a közönyösség a réginek berekesztése és az újnak hírnöke. Viszont nem a lutheranizmus és nem a kálvinizmus szűnnek meg, hanem csak az ember szabta korlátok roskadnak össze, melyek azokat külön szent egyházaknak tették. Így a lutheránus egyház nem süllyed el a reformátusban, valamint ez sem amabban, hanem mindkettő egy újjá elevenült keresztyén szent egyházzá olvad, áthatva isteni alkotójának szellemétől.

Arra az aggodalomra, hogy a katolikus egyház és a kormány, ha nem is nyíltan, de mégis gátolni törekednek az uniót, az unió képviselői azt felelik, hogy mindezen törekvésük sikertelenségre van ítélve, míg törvényes alapokban nem gyökerezik.

Lója Károly azon személyekhez is szólt, akik tanaiknak szimbolikus könyvekre szorítása megszüntetésével a proteštantizmust veszélyben forogni vélték. Ezen személyeknek természetesen jogukban áll e szemléletet felülvizsgálni, következésképpen elfogadni illetve visszautasítani. Lója Károly hangsúlyozza, hogy tanszabályokat kívánnak szerkeszteni és nem hitszabályokat. Ugyanakkor nem kívánnak a hitnek parancsolni.

Hangsúlyozzák, hogy a katolikus egyházzal szemben a proteštáns egyház nem zárt társaság látható főnök alatt, hanem a híveknek szabad közössége, mely Krisztust ismeri el láthatatlan főnökének. Nyitottságából adódóan a proteštáns egyház időről időre tanokat elfogadhat s felállíthat, vagyis az egyháznak tanítói különös szükség esetében, s bizonyos céloknak szolgálva némely magyarázatban és vallástételben belátásuk szerint nagyobb vagy kisebb mértékben megegyezhetnek, s azokat ismertekké, tekintélyesekké s valamilyest lekötelező erejűvé tehetik. Mindezek bizonyos helyeken és különféle időkben, különféle indító ok és mód szerint meg is történtek.³²

Walentinyi János Lója Károlyhoz hasonlóan a dogmatikai egyesülhetőség szempontjából világitja meg az unió kérdését. Rámutat a keleti és nyugati egyházak egyesülésére, melyek nagyobb dogmatikai különbségeket is át tudtak hidalni, mert egy értelem és szeretet vezérelte őket. Úgy vélte, hogy az egyesülést a két evangélikus egyház könnyebben véghezvihetné az apostoli hitvallás alapján, mert itt a hit közös kútfeje a Szentírás. A hit egyes tárgyaiban is megegyezik a két felekezet, csak az úrvacsora és a predestinációtan értelmében különböznek. E különbség elsimítására rögtön javaslatot is tesz, mégpedig, hogy az ágostoni konfesszióból az úrvacsora tannál az „in, cum et sub”³³ szavak kitöröltesenek, és a helvét hitvallás „absoluta praedestinatio” tanából töröltessek az *absoluta* jelző. Cikkét Lessingnek következő szavaival zárja: „Egy bizonyos nézetben támada egykor két felekezet, melyek egyike vitatá, hogy jobb lábbal, másika pedig, hogy bal lábbal kellene a templomba lépni. Én nem bánom! Csakhogy mindketten a keresztyén szeretet és egység lánczával szövetkezve lélekben és igazságban együtt imádkozhassunk.”³⁴

Kolmár István, jászkiséri református lelkész a dogmákat nyílt kérdésnek hagyná, mert vallási dologban teljesen egyformán gondolkozó két ember nincs a világon. Vélemé-

32. Bővebben lásd: LÓJA Károly: *Unió*. In: *Proteštáns Egyházi és Iskolai Lap (PEIL)*, 1842. évf. 8. sz.

33. „A kenyérnek alatta, felette és benne jelen van a Krisztus teste.” In: LÓJA Károly: *Unió*. PEIL, 1842. évf. 8. sz.

34. WALENTINYI János: *Szózat az unió ügyében*. In: PEIL, 1842. évf. 9. sz.

nye szerint azonban az ilyen unió csak külső és látszólagos, mint például az egyesült görög katolikusoké.

Boleman az ellen tiltakozik, hogy akik a dogmákban nem látják az unió akadályait, azok tulajdonképpen nem is vallják meggyőződésből a saját felekezetük dogmáit. Erre Boleman őszinteséggel bevallja, hogy a dogmák iránt valóban közönyösek, de igazából csak formájukat tartják elavultnak. Ilyen értelemben nem hűtlenek a kereszténység szelleméhez. Hirdeti, hogy az alapelveket tiszteletben kell tartani, a dolog velejére súlyt kell fektetni, de a részleteket és a mellékkérdéseket mindenkinek saját lelkiismeretére kell bízni.³⁵ Következésképpen az unió idővel önmagától megérik, és megvalósítható lesz a teljes egybeolvadás.

Könyves Tóth Mihály³⁶ polemizál Lója Károly eszméivel. Sehogy sincs megelégedve és egy részletesebb tervrajzot sürget úgy a dogmák, mint az egyház igazgatására, úgy a liturgiára, mint a külön alapítványok jogi természetére nézve. Véleménye szerint az uniót csak a racionalizmus szellemében lehet megvalósítani, mert az unió ellenzői a szimbolikus protestánsok soraiból kerültek ki, sőt elmegy odáig, hogy azt mondja, hogy a szimbolikus protestánsok nem is protestánsok. Helytelennek tartja, hogy a szimbólumokra a papoktól esküt követelnek, mert kerülni kellene a pap lelkiismeretének korlátozását. Alapelve, hogy a keresztyén hit és erkölcs szabálykönyve a Biblia, s ha ezt az alapelvet elfogadják meg lehetne tenni az első lépést az unió fele. Véleménye szerint csak így létesíthető belső unió, amit sokkal szükségyszerűbbnek tart a külső egyesülésnél. Ő csak kimondottan vallásos szempontból óhajtja az egyesülést, amihez előfeltételül tudományosan felvilágosodott, és erkölcsileg tiszta lelkületet kíván³⁷.

Lugossy József is azon személyek közé tartozik, akik toleranciával és racionális szellemmel a dogmákat kiegyenlíthetőnek gondolják. Az uniót felülről lefelé vélik megvalósíthatónak.³⁸

Az unió pártolói közül legkiemelkedőbb személy Fáy András alakja, aki a józan racionalizmus hívének vallja magát, a vallást a tudományos műveltséggel törekszik összhangba hozni. A szimbolikus könyveket csak „tekintélyes tanácsadásoknak” ismeri el, illetve kötelező szimbolikus könyvnek csak a Bibliát ismeri el. Sőt, a józan ész használatát a Bibliával szemben is jogosultnak tartja, mivel az ész Isten ajándéka. Fáynak ezen gondolatai készítették tulajdonképpen az ész szimbólumok fölé helyezését, és adtak bátorságot a szabad nyilatkozásra. Ekkor már két párt állt egymással szemben, a szimbolista és az antiszimbolista pártja. Fáy szerint a szimbolikus könyvek minden tekintetben nem tehetnek célszerű szolgálatot, de a vallás természete nélkülözhetetlenné teszi azokat, mint

35. BOLEMAN: *A vallási közönyösségről a magyarhoni két protestáns felekezet egybeolvadását tekintve*. In: PEIL, 1842. évf. 10. sz.

36. TÓTH Mhály: *A symbolok s symbolikus protestánsok uniójáról*. In: PEIL 1842. évf. 12. sz.

37. TÓTH Mihály: *Észrevételek Lója Károly unióról közölt cikkére, s kérelem az unióról értekezőkhöz*. In: PEIL, 1842. évf. II. sz.; TÓTH Mihály: *A symbolok- s symbolikus protestánsok uniójáról*. In: PEIL, 1842. évf. 12. sz.; LÓJA Károly: *Felelet Könyves Thót Mihálynak az unió iránti észrevételeire*. In: PEIL. 1842. évf. 14. sz.

38. LUGOSSY József: *Töredék az unióról*. In: PEIL, 1842. évf. 12. sz.

a vallások különbözőségeinek jelvényeit. A proteštáns eszével is szereti a Bibliát, nemcsak a szívével, de hozzá a szimbolikus könyvek vezetnek, melyeknek nagy tekintélye van, de mindemellett nem bírhatnak örök érvénnyel. Nem a gyökereit kívánja kiirtani a szimbólumoknak, hanem a javítást tartja fontosnak. A javításnál a következő alapelveket kívánja érvényesíteni: a címből ki kell hagyni, úgy az ágoštai, mint a helvét megnevezést, és legyen az csak magyar; a javítás a törvényhozás tudomásával a kornak megfelelően történjék, s a zsinat a hivatalos javítást csak akkor tegye közzé, ha azt megelőzte a közvélemény kutatás és a nagyközönség is foglalkozhatott már a javítás munkájával. Fáy volt a vegyesválasztmány egyik legtevékenyebb tagja. „A magyarországi proteštánsok egyesüléséről”³⁹ című cikkében az unió gyakorlati oldalához szól és kifejti, hogy az uniónak három ellensége van: az első csoport megvalósíthatatlan ábrándnak tartja az uniót, a múlt történelmi tényeire hivatkozva. Ezzel szemben Fáy rámutat a porosz unióra, majd a keleti és nyugati egyház egyesülésére, és azt kívánja bizonyítani, hogy a múltban tett kísérletek meghiúsulásának oka az volt, hogy helytelen volt annak kiindulási pontja, mivel fentről lefelé próbálták az uniót megvalósítani, holott azt az iskolákban kellett volna kezdeni. Úgy gondolja, hogy a szeretettel közelít egymáshoz a két fél törekvésükkel nem veszíthetnek semmit. Egy másik tábor, akit az unió ellenségeként bélyegez meg, az a csoport, akik megszokott kényelmükben félnek az újítástól. Itt a szimbolistákra gondol, s ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a szimbólumokkal haladni kell. A harmadik csoportot az önzők alkotják, akik a néppel takarózva alattomban dolgoznak az unió ellen. Úgy véli, hogy a nép nem sokat törődik a hitvallási különbségekkel, s ha látná a műveltektől, hogy a testvériségre törekednek, akkor követné azok példáját. Hangsúlyozza, hogy a műveltek erős egyesítési vágyától és kitartó munkájától jöhet létre a teljes szellemi és anyagi egybeolvadás. Az egybeolvadást a testületek tanácskozásaiban, valamint az iskolákban, és a közös proteštáns elvek hangsúlyozásával, illetve a különbségek lényegteleniségének és az egyesülés hasznainak és lehetőségeinek feltüntetésével lehet előre mozdítani. Az unió programjára javaslatot tett: a népiskolákban közös kátét kell tanítani, de a Lutherét és a Heidelbergi kátét mellőzve. A papok és a professzorok semmiféle konfessziókra, vagy szimbólumokra esküdni ne köteleztessenek. A kisebb és gyengébb egyház helyenként olvadjon bele a másik, a nagyobb proteštáns egyházba. A papok az unió mellett tanítsanak. A proteštáns gyermek az apa vallását kövesse. Minden kánon töröltessék el. Mind a nyolc superintendentia egy vegyes fő konzisztoriumban egyesüljön. Minden iskolában templomban, közintézetben szünjön meg a felekezeti szűkkeblűség. Énekek, imakönyvek, apróbb káték, stb. közösek legyenek. Az úrvacsoránál aki akarja oštát kapjon, aki nem, kenyeret, és nem utolsó sorban minden művelt proteštáns igyekezzen legyőznie az előítéleteket.⁴⁰

Az uniót támogatva felszólalt még Sükösd, aki könnyen megvalósíthatónak látta az egyesülést, ha a teológusok nem önzők, saját nézetükben elfogultak, hanem engednek a jobb vélekedésnek. Azt kívánja, hogy előbb lélekben történjék meg az unió, mert az teremt

39. Proteštáns Egyházi Iskolai Lap, 1842. évf. 14. sz.

40. *Még egy szózat az unió dolgában különös tekintettel Könyves Thót Mihálynak e lapok 11. számában közölt észrevételeire.* In: PEIL. 1842. évf. 14. sz.

majd magának alkalmas testet, alkalmas kifejezési formákat.⁴¹ Steinecker Gusztáv evangélikus lelkész is hozzászól a kérdéshez, hangsúlyozva, hogy a reformátusok ne féltsék anyagi erejüket, hiszen nem a kasszákat akarják egyesíteni, mert az unió csak a jövőben alapítandó közös nevelési intézetek részére tervez közös pénztárakat.⁴² Veress György egyetért Fáy Andrással és az unió teljes megvalósulását a távoli jövőben véli véghezvihetőnek.⁴³

Simkó Vilmos pozsonyi ágostoni hitvallású prédikátor és professzor röpirata⁴⁴ az unió mellett különösen jelentős, mivel szláv író tollából származik. Az uniót nemcsak lehetségesnek, de hasznosnak, sőt szent kötelességnek tartja. Hasznát abban látja, hogy megszüntetné a felekezeti különbségeket, amely anyagilag erősebbé tesz, és szellemileg előbbre visz, s a magyarosodásnak is szolgálatot tesz az iskolák közössé tételével. Az előkészítés eszközeként a közös népiskolai katekizmust, az egyháztörténet tanítását, közös magyar énekeskönyv kiadását ajánlja. A két részről együttesen fakadó akarat eredményeként látja megvalósíthatónak az uniót.

Az eddigiekből kiderült, hogy többségben vannak azok, akik a teljes uniót lehetségesnek tartják, akik a dogmatikai különbségeket kiegyenlíthetőnek gondolják, tehát egy új szimbolikus könyv szerkesztése alapján egy véleményre hozni kívánják a két protestáns egyházat. Míg kezdetben az unió mellett nemzeti szempontból törekedtek, a nemzeti eszme elhalványulása után, egyre inkább a dogmák elavulása és a vallásos érdek követelte az uniót.⁴⁵

A későbbiekben a két egyháznak sikerült a tervekből megvalósítaniuk 1855-ben a Pesten felállított közös teológiát, a rimaszombati közös főgimnáziumot, néhány közösen szervezett és fenntartott egyházközséget. Ugyanakkor egyezség született arról, hogy a szórványban élő protestánsokat kölcsönösen leigondozzák és a bel- és külmisziói munkákban a közösen vesznek részt.

Tények, amelyek megakadályozták a magyar protestáns egyházi uniót:

A legáltalánosabb ok az önzés volt a reformátusok, míg a faji és dogmatikus féltékenység az evangélikusok részéről.

Bár rövid időre, az uniót összekötötték a pesti főiskola eszméjével. Ezáltal eltávolították az unió gondolatától azokat a főiskolákat és fenntartó testületeit, akik versenytársat láttak a pesti főiskola felállításában.

41. *Az unió igényének legelőször is a pesti főiskolában kell létrejönnie.* In: PEIL. 1843. évf. 47. sz.

42. *Votum az unió tárgyában.* In: PEIL. 1843. évf. 50. sz.

43. *Messze van-e még Magyarhóban a protestánsok egyesülésének ideje?* In: PEIL. 1843. évf. 51. sz.

44. *Egyházi unió, azaz értekezés a magyarországi protestánsok vallási egyesüléséről,* Pozsony, 1842.

45. *Az 1848. PEIL-ben egy magát meg nem nevező „G” örömmel köszönti az uniót: „a protestáns unió, melyről e lapok megindításakor annyi szép cikk közöltetett.....Az uniót eddig is nem a nép, hanem az urak, egyháziak és világiak akadályoztatták. Két protestáns egyháznak egy alapja: a szentírás, egy célja: a folytonos haladás s tökéletesbülés levén, a bennünket elvlasztó dogmák különbsége oly finom, hogy azt a nép jóformán fel sem fogja...Főakadályai az uniónak, legyünk őszinték: 1-ször az alapítványok. Mindenik rész féltékenyen őrizvén a magát...De már most az álladalom fogván gondoskodni rólunk is, meg van szüntetve az elvlasztás egyik főtenyezője, az önzés ördöge. Hát még nevelő intézeteink minő jövendőnek örvendhetnének, ha az unió által célszerűbb elrendezésükre és sikeresebb gyámolításukra alkalom nyújtanék. Fel tehát, hitfeleim! Használjuk mi is az átalakulás perceit.” 752–754.*

A legnagyobb idegenkedés a nemzetiségi beolvadásra és a vallási egységre való törekvés jelentette, mivel a külső egyesítésen túl a belső összeolvadásra törekedtek, melyre a kor még nem volt megérve.

Bibliográfia

- BADICS FERENC: *Fáy András életrajza*. Budapest, 1890.
- BÍRÓ SÁNDOR, BUCSAY MIHÁLY: *A magyar református egyház történelme*. Sárospatak, 1995.
- COLIJN, JOS: *Egyetemes egyháztörténet*. Sárospatak, 1997.
- HEUSSI, KARL: *Az egyháztörténet kézikönyve*. Budapest, 2000.
- HILL, JONATHAN: *A keresztény gondolkodás története*. Atheneum, 2000.
- KOOL, ANNE-MARIE: *Az Úr csodásan működik*. I. Harmat, Budapest, 1995.
- PACKER, JAMES I.: *A megújulás teológiája*. Koinónia, Kolozsvár, 2000.
- RÁCZ KÁLMÁN: *Unió törekvések a negyvenes években*. Első közlemény.
- RÁCZ KÁLMÁN: *Unió törekvések a negyvenes években*. Második közlemény.
- RÉVÉSZ IMRE: *A magyarországi proteštantizmus*.
- SZÁNTÓ KONRÁD: *A Katolikus Egyház története*. Ecclesia Kiadó, Budapest, 1984. Második kiadás.
- VARGA ZOLTÁN: *Politikai okok az 1791. évi végzések szentesítésének elmaradásában*. Debrecen, é. n. (A Debreceni Református Kollégium Tanárképző Intézetének dolgozatai 21. Értekezések az 1940. évről.).
- ZOVÁNYI JENŐ: *A magyarországi proteštantizmus története*. II. köt. Attraktor Kiadó, Gödöllő, 2004.
- WALMANN, JOHANNES: *A pietizmus*. Budapest, 2000.
- WARGA LAJOS: *A keresztyén egyház történelme*. I. Sárospatak, 1908.
- Cikkek:*
- BALLAGI Móricz: *Észrevételek az iskolareform ügyében*. In: PEIL, 1848.
- BLOCH Moritz: *Nyílt levél Tavassi Lajoshoz*. In: PEIL, 1848.
- BOLEMANN: *A vallási közönyösségről a magyarhoni két proteštáns felekezet egybeolvadását tekintve*. In: PEIL, 1842. évf. 10. sz.
- FÁY András: *A magyarországi proteštánsok egyesüléséről*. In: PEIL, 1842. 14. sz.
- HAUBNER Mihály: *Vélemény*. In: PEIL, 1848.
- HUNFALVY János: *Vélemény tanodáink külrendezése iránt*. In: PEIL, 1848.
- HUNFALVY Pál: *Felszólítás az evang. Testülethez, a szülékhez és az egész hazához*. In: PEIL, 1848.
- JESZENSZKI László: *Proteštáns egyházunk státus irányábani állásáról*. In: PEIL, 1848.

- KIS Bálint: *Értekezés minden bevett vallásbeli felekezetek egyházi és iskolai szükségeinek a közálladalmi költségek által való fedezetetéséről.* In: PEIL, 1848.
- KÓSA László:
LUKÁCS Olga: *A református egyház 1848-ban.* In: Protestáns Szemle, 1998. 2. *Magic Features in Johann Heinrich Alsted's Apocalypitics.* In: *The Role of Magic in the Past.* Coord. Blanka Szeghyova, Bratislava, 2005.
- LUKÁCS Olga: *Early Protestant Missionarism in Romania in the Decades Following the Revolution of 1848-1849.* In: *Transylvanian Review*, 2005. 2. szám, Kolozsvár;
- LÓJA Károly: *Unió.* In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap (PEIL)*, 1842. évf. 8. sz.
- LÓJA Károly: *Felelet Könyves Thót Mihálynak az unió iránti észrevételeire.* In: PEIL. 1842. évf. 14. sz.
- LUGOSSY József:
RÁCZ KÁLMÁN:
SIMKÓ VILMOS: *Töredék az unióról.* In: PEIL, 1842. évf. 12. sz. *Fáy András mint protestáns.* In: *Protestáns Szemle*, 1893. *Egyházi unió, azaz értekezés a magyarországi protestánsok vallási egyesüléséről.* Pozsony, 1842.
- STEINECKER GUSZTÁV: *Votum az unió tárgyában.* In: PEIL. 1843. évf. 50. sz.
- SZABÓ Aladár:
SZATMÁRI Judit: *A protestantizmus és a külmiszió.* In: *Protestáns Szemle*, 1890. *A református egyház 1848-ban.* In: *Politika, politikai eszmék, művelődés a XIX. századi Magyarországon.* Budapest, 2000.
- SZTEHLO János:
TÓTH Mhály: *Egy szó a protestáns egyház autonómiájáról.* In: PEIL, 1848. *A symbolok s symbolikus protestánsok uniójáról.* In: PEIL 1842. évf. 12. sz.
- TÓTH Mihály: *Észrevételek Lója Károly unióról közölt cikkére, s kérelem az unióról értekezőkhöz.* In: PEIL, 1842. évf. 11. sz.
- TÖRÖK Pál: *A protestáns, különösen a reformált egyház első teendője.* PEIL, 1848.
- VANDRÁK András:
VERESS GYÖRGY: *Visszhangok a merengések egyes hangjaira.* In: PEIL, 1848. *Messze van-e még Magyarhonban a protestánsok egyesülésének ideje?* In: PEIL. 1843. évf. 51. sz.
- VALENTINYI János:
ZAY Károly: *Szózat az unió ügyében.* In: PEIL, 1842. évf. 9. sz. *Az uniói alválasztmánynak javaslata, a magyarországi két protestáns felekezet egyesítése módjáról és eszközeiről.* In: PEIL, 1847.